

ایستاد هفت

سال سی و پنجم، شماره ششم
بهار و آسفند ۱۴۰۳
ISSN:1023-7992

دوماهنامه نقد کتاب، کتاب‌شناسی و
اطلاع‌رسانی در حوزه فرهنگ اسلامی

۲۱۰

آخر یکی از مسلمانان چراغی فرا راه من دارید! | چاپ نوشت (۱۷) |
برگی از ادبیات ضد صوفی در مسلمانان هند | نسخه خوانی (۳۹) |
آینه‌های شکسته (۷) | مرگ چنین خواجه... | تازیدن؟ تاسیدن؟
ناهیدن؟ | خراسانیات (۳) | یادداشت‌های لغوی و ادبی (۳) |
متنی دیگر از سنیان دوازده‌امامی | نوشتگان (۱۱) | نظریه
آواشناختی خلیل بن احمد و زبان‌شناسی هندی | طومار (۹) |
اشارات و تنبیهات (۷) | حدیث «علي مع الحق» از عبات الأنوار |
رباعیات صرفی کشمیری در دیوان خاقانی | سحر با باد می‌گفتم
حدیث آرزومندی | **نکته، حاشیه، یادداشت**

جامع‌العلوم القرآن، تفسیر ابي الحسن الرماني
روند تحول نگاه اهل سنت به نهج البلاغه در قرن هفتم هجری
اپوست آینه پژوهش

جويا جهان بخش | مجيد جليسه
رسول جعفریان | حيدر عبودي
محمد سوری | مسعود راستی پور
اميد حسینی نژاد | آریا طیب زاده
میلاد بیگلر | احمد رضا قائم
مقالی | علی زاد | حمید عطاری
نظری | علی بوذری | سید علی
میرافضلی | مرتضی علی زاده نجار |
خلیل حسینی عطاری | علی ایمانی
ایمنی | مرتضی کریمی نیا | سید
محمد حسین حکیم

چاپ‌نوشت (۱۷)

اولین کتاب‌های چاپی فارسی در اروپا

مجید جلیسه

| ۱۹ - ۴۸ |

۱۹

آبینه پژوهش | ۲۱۰

سال ۳۵ | شماره ۶

بهمن و اسفند ۱۴۰۳

چکیده: این مقاله معرفی مختصری از پروژه یواس‌تی‌سی (USTC) متعلق به دانشگاه سنت اندروز اسکاتلند است که در آن به شناسایی و معرفی کتاب‌های چاپی منتشره طی سال‌های ۱۴۵۰-۱۷۰۰ میلادی پرداخته می‌شود. مؤلف در این مقاله ضمن اشاره به سابقه فهرست‌نگاری و شناسایی اولین کتاب‌های چاپی در اروپا، فهرستی از اولین کتاب‌های چاپی فارسی که در این پروژه معرفی شده‌اند، ارائه می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: پروژه یواس‌تی‌سی، کتاب‌های چاپی فارسی، کتاب‌های چاپی قدیم، فهرست‌نگاری، اروپا.

Notes on Publishing Books (17)

The First Printed Persian Books in Europe

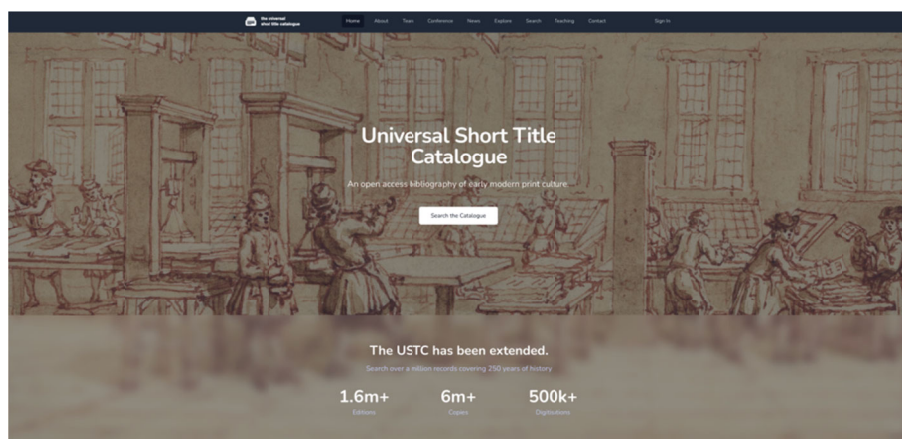
Majid Jaliseh

Abstract: This article provides a brief introduction to the Universal Short Title Catalogue (USTC) project, based at the University of St Andrews, Scotland. The USTC aims to identify and catalog printed books published between 1450 and 1700 CE. In this study, the author discusses the history of cataloging and identifying the earliest printed books in Europe, offering a list of the first Persian books recorded in this project.

Keywords: USTC project, Persian printed books, early printed books, cataloging, Europe.

مقدمه

پروژه USTC یکی از بزرگترین بانک‌های اطلاعاتی درباره کتاب‌های چاپی اولیه در قاره اروپا است.^۱ این پروژه از سال ۱۹۹۷م با حمایت دانشگاه سنت اندروز^۲ در اسکاتلند آغاز و تا امروز بیست دانشجوی فوق دکترا، سی دانشجوی فوق لیسانس و بیش از چهل دانشجوی جوان زیر نظر پرفسور اندرو پتگری^۳ استاد تاریخ دانشگاه سنت اندرو به همکاری بان این پروژه مشغول بوده‌اند. در این پروژه بیش از ۹۰۰۰ کتابخانه در بیش از ۲۰ کشور و همچنین موزه‌ها و آرشیوهای متعدد مرور گشته و در حال حاضر اطلاعات بیش از ۶ میلیون نسخه کتاب چاپی منتشره میان سالهای ۱۴۵۰ تا ۱۷۰۰ میلادی در این مجموعه‌ها شناسایی شده و بیش از ۳۷۰۰۰۰ کتاب به صورت دیجیتال بر روی این وب‌سایت در دسترس قرار گرفته است. به گفته پژوهشگران از یک سوم منابع چاپی شناسایی شده در این پروژه امروزه تقریباً تنها یک نسخه برجای مانده است، که همین موضوع اهمیت چنین پروژه‌ای را مشخص می‌کند.

تصویر ۱. صفحه اول وب‌سایت پروژه USTC

کاربران با ورود به این وب‌سایت می‌توانند مواد چاپی موجود در این پایگاه را بر اساس تاریخ، مکان چاپ، قالب کتاب و یا موضوع جستجو کنند و با استفاده از فیلترها و

۱. این پروژه از طریق تارنمای زیر در دسترس است:

<https://www.ustc.ac.uk>

2. University of St Andrews.

3. Andrew Pettegree.

امکاناتی که این پایگاه در اختیار آنها قرار می‌دهد جستجوی خود را محدودتر کرده و یا توسعه دهند. کاربران با ورود به نتایج جستجو ضمن دسترسی به اطلاعات بیشتر در مورد هر کتاب می‌توانند از کتابخانه‌ها و یا آرشیوهایی که کتاب در آن موجود می‌باشد اطلاع حاصل نمایند.

کتاب‌های چاپی فارسی در پروژه USTC

از آنجایی که اولویت در این پروژه با کتاب‌های لاتین و دیگر زبان‌های اروپایی بوده، کتاب‌های چاپ شده به زبان و خط فارسی هم به جهت تعداد و هم به جهت عدم آشنایی پژوهشگران این پروژه با زبان فارسی، از اولویت و اهمیت چندانی برخوردار نبوده‌اند. از این رو اشکالات و نواقصی در اطلاعات این کتاب‌ها دیده می‌شود. من سعی نمودم تا ضمن استخراج فهرست کتاب‌های چاپی فارسی از این پایگاه با بررسی منابع کتابشناختی مختلف و همچنین دیگر پایگاه‌های اطلاعاتی و دیجیتالی آنلاین در بسیاری از موارد اصل کتاب‌ها را مرور و نسبت به ترجمه، اصلاح و تکمیل اطلاعات اقدام کنم.

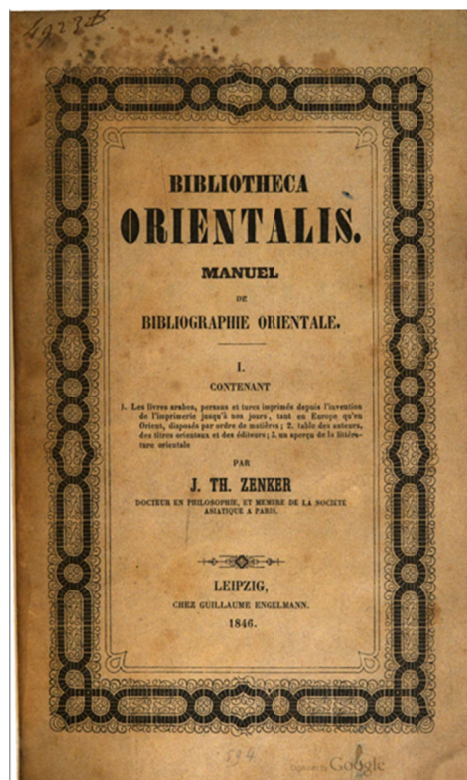
از باب نمونه کتاب معروف و شناخته شده داستان مسیح که بسیاری از مورخین ایرانی از آن به عنوان اولین کتاب چاپی فارسی در اروپا یاد می‌کنند، در این پایگاه به عنوان یک کتاب صرفاً لاتین ثبت گردیده است، در حالی که بخش اعظم کتاب به زبان و خط فارسی است. کتاب‌های دیگری چون داستان سن پیر اما آلوده و همچنین عنصرهای زبان فارسی که هر دو همانند داستان مسیح در یک چاپخانه و یک سال و توسط یک انتشارات چاپ شده‌اند نیز وضعیت مشابهی دارند. همچنین در مواردی چندین عنوان کتاب مشابه به صورت رکوردهای مجزا ثبت گردیده است در حالی که با یکسان‌سازی این مداخل تعداد رکوردهای کتب فارسی بر روی این پایگاه از ۲۸ رکورد به ۲۳ رکورد تقلیل می‌یابد.

به‌رروزی اطلاعات ارائه شده از کتاب‌های فارسی بر روی این پایگاه به جهت مستند بودن و امکان دسترسی به اصل کتاب‌ها می‌تواند دست‌مایه اولیه و مهمی برای پژوهش‌های دقیق‌تر و هدفمندتر جهت بررسی چاپ و انتشار کتاب به زبان فارسی در اروپا باشد.

پیشینه فهرست‌نگاری کتاب‌های چاپی فارسی در اروپا

اولین بار مستشرق آلمانی جولوس تئودور زنکر (۱۸۸۴-۱۸۱۱ م.)^۱ است که با تألیف کتابشناسی شرقی^۲ توجه جهانیان به منابع چاپی به زبان‌های شرقی را جلب می‌کند. او با انتشار این کتاب در سال ۱۸۴۶ م در لایپزیگ آلمان گامی بلند در جهت شناسایی و معرفی آثار فارسی و دیگر آثار منتشره به زبان‌های شرقی به پژوهشگران و مستشرقین برمی‌دارد.

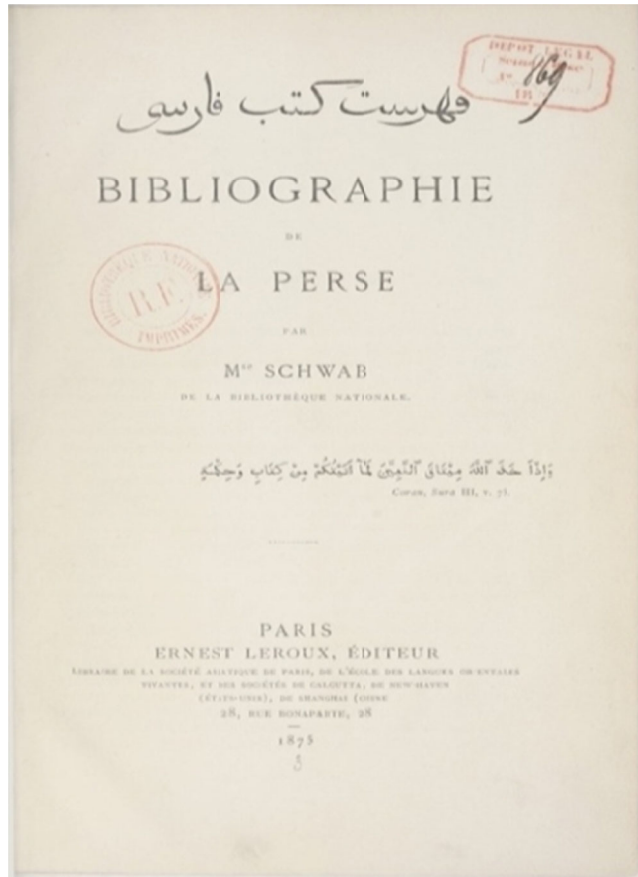
کتابشناسی شرقی مشتمل بر معرفی منابع شرقی به زبان‌های عربی، فارسی و ترکی است که در کشورهای مختلف چاپ و منتشر شده است. زنکر بیشترین حجم اطلاعات کتابشناسی خود را از معدود کتابخانه‌های دربردارنده آثار شرقی و همچنین از یادداشت‌ها و آگاهی‌هایی که دو شرق‌شناس صاحب نام یوزف فون هامر (۱۸۶۵-۱۷۷۴ م.)^۳ و توماس خاویر بیانچی (۱۸۶۴-۱۷۸۳ م.)^۴ نگاشته‌اند برداشت نموده است.

تصویر ۲. صفحه عنوان کتابشناسی شرقی، جولوس تئودور زنکر، لایپزیگ، ۱۸۴۶ م.

Bibliotheca orientalis: manuel de bibliographie orientale, Julius Theodor Zenker, Leipzig, Guillaume Engelmann, 2vol, 1846

1. Julius Theodor Zenker.
2. Bibliotheca Orientalis.
3. Joseph von Hammer-Purgstall.
4. Thomas-Xavier Bianchi.

تصویر ۳. کتابشناسی ایران، مؤنیز شواب، پاریس، ۱۸۷۵م.

۲۴

آینه پژوهش | ۲۱۰

سال ۳۵ | شماره ۶

بهمن و اسفند ۱۴۰۳

تلاش زنکر پایه و اساسی برای بسیاری از مستشرقین و حتی ایران‌پژوهان داخلی در شناسایی آثار چاپ شده به زبان فارسی، عربی و ترکی و یا دربارهٔ ایران به زبان‌های مختلف اروپایی می‌گردد و تبدیل به یکی از پربسامدترین منابع لاتین در موضوع خود می‌شود. تربیت تقی‌زاده، دانش‌پژوه، افشار و... از این کتاب بسیار بهره‌برده‌اند و نظر به اهمیتش ایرج افشار بخش مربوط به تاریخ ایران و زبان فارسی این کتاب‌شناسی را به صورت مجزا در مجموعهٔ پنج کتاب‌شناسی ایران بازنشر می‌نماید.^۱

۱. پنج کتاب‌شناسی ایران از زنکر، شواب، مجله کاهه، هنینگ و فهرست کتاب‌های تاریخ و سیاست به دستور لرد مونستر. گردآوری ایرج افشار. تهران: انتشارات دکتر محمود افشار یزدی، ۲۰۳، ۳۵۷ص،، وزیری، ۱۳۹۰.

از دیگر آثار کتابشناسی مهم و تأثیرگذار در قرن ۱۹ میلادی کتابشناسی ایران نگاشته مؤنیز شوآب (۱۹۱۸-۱۸۳۹ م.)^۱ است.

Bibliographie de la Perse, Moïse Schwab .E. Leroux, 152p, 1875.

شوآب تاریخ‌دان، مترجم و کتابدار کتابخانه ملی فرانسه متولد سال ۱۸۳۹ م است که از سال ۱۸۶۸ م به عنوان کتابدار کتابخانه ملی فرانسه مشغول به کار می‌گردد. بیشترین شهرت او به دلیل ترجمه تلمود اورشلیم به زبان فرانسه است و همچنین وی به دلیل نگارش لغت‌نامه عبری و پژوهش‌هایش پیرامون دین یهود از شهرت بسیاری برخوردار است. شوآب به سال ۱۹۱۸ م در سن ۷۸ سالگی درگذشته و در قبرستان پرلاشز به خاک سپرده می‌شود.

کتابخانه ملی فرانسه در نیمه قرن نوزدهم میلادی پروژه‌ای برای تدوین کتاب‌شناسی شرقی تعریف کرده که مورد حمایت آکادمی کتیبه‌ها و پل لتر قرار گرفته و نیمی از جایزه پل لتر به این پروژه اختصاص پیدا می‌کند. از همین رو شوآب تصمیم می‌گیرد بخشی از این پروژه را که به ایران اختصاص دارد چاپ و منتشر نماید و بدین صورت فهرست کتابشناسی ایران در سال ۱۸۷۵ م چاپ و انتشار می‌یابد.

کتابشناسی حاضر فهرستی از کتاب‌ها، مقالات، نقشه‌های چاپ شده و برخی از نسخه‌های خطی مرتبط با ایران است، که البته حجم بسیاری از آن مربوط به منابع چاپی اولیه درباره ایران است که در کشورهای مختلف اروپایی و بعضاً امپراطوری روسیه و شبه‌قاره هند چاپ و انتشار یافته است. همچنین مؤلف سعی نموده ضمن بررسی مجلات مهم شرق‌شناسی مانند مجله آسیایی^۲ و مجله سالنامه سفرها^۳، مجله علوم نظامی^۴، مجله انجمن جغرافی^۵ یا روسیه و ... مقالات و پژوهش‌های مهم درخصوص ایران را نیز به این فهرست بیفزاید. بدون شک این فهرست از حیث اطلاعات ارائه شده برای پژوهش‌گران ایران‌شناسی بسیار مغتنم است. خاصه آنکه مهمترین منابع چاپ

1. Moïse Schwab.
2. Asiatic Journal.
3. Annales des Voyages.
4. Journal des sciences militaires.
5. Journal of the Geograph Society.

شده این موضوع در شهرهایی چون، روم، لایپزیک، وین، هامبورگ، لندن، پاریس و ... در فهرست حاضر یافت می‌گردد.

در میان کتابخانه‌های اروپایی نیز موزه بریتانیا^۱ یکی از اولین کتابخانه‌هایی است که اقدام به چاپ و انتشار فهرست کتاب‌های شرقی خود به صورت تفکیک شده زبانی می‌کند. این کتابخانه پیشتر در سال ۱۷۸۷م اقدام به چاپ و انتشار نخستین مجلد فهرست کتاب‌های چاپی خود نموده و طی آن فهرستی از کتاب‌های چاپی به زبان‌های آلمانی، انگلیسی، اسپانیایی، فرانسوی، یونانی، ایتالیایی، سوئدی، هلندی و لاتین منتشر می‌نماید.

Librorum impressorum qui in Museo Britannico adservantur catalogus, Verlag nicht ermittelbar, Londini, 1787.

این کتابخانه اهتمام جدی به چاپ و نشر فهرست‌های کتاب‌های چاپی خود داشته و طی سالهای بعدی فهرست‌های متعددی از این کتابخانه چاپ و منتشر می‌گردد تا جایی که به سال ۱۹۶۶م نیز نخستین فهرست اختصاصی خود از کتاب‌های فارسی چاپی موجود در این کتابخانه را منتشر می‌نماید. این فهرست یکی از بهترین و کامل ترین فهرست‌های منابع چاپی اولیه به شمار می‌رود که کتاب‌های فارسی منتشره در کشورهای مختلف دنیا من جمله کشورهای اروپایی در آن بر اساس سرشناسه مؤلف فهرست و به ترتیب تاریخ چاپ مرتب می‌گردد. فهرست این کتابخانه در تمام این سالها محل مراجعه بسیاری از پژوهشگران مخصوصا مستشرقین بوده است.

A Catalogue Of The Persian Printed Books in The British Museum. Edward Edwards, London : British Museum, 1966.

محمدعلی تربیت اولین پژوهشگر ایرانی است که طی مقاله «مبدأ تاریخ ایران شناسی در اروپا - تاریخ تأسیس مطبعه - مطبوعات پارسی^۱»^۲ نگاهی اولیه و گذرا به موضوع چاپ کتاب‌های فارسی در اروپا دارد. بعد از او سعید نفیسی در مقاله «صنعت چاپ مصور

1. British Museum.

۲. ارمان، س ۱۲، ش ۶، مرداد ۱۳۱۰، صص ۳۶۹-۳۸۱.

در ایران^۱ و ایرج افشار نیز در مقاله‌ای با عنوان «کتاب‌های چاپ قدیم در ایران و چاپ کتاب‌های فارسی در جهان»^۲ همان مطالب تربیت را تکرار می‌کنند.

در یکی از آخرین پژوهش‌های انجام شده در این موضوع با عنوان «سراغاز چاپ و حروف‌ریزی فارسی در اروپا» برنا ایزدپناه به نخستین تلاش‌ها در اروپا برای انتشار کتاب به زبان و خط فارسی می‌پردازد. او در این مقاله بر اساس اسناد و پژوهش‌های نویافته، مباحث متفاوتی نسبت به آنچه پیش‌تر توسط تاریخ‌نگاران سنتی ایران گفته شده بود ارائه می‌دهد.^۳

در مجموع باید گفت، پژوهشگران ایرانی آنچنان که باید به تاریخ چاپ و نشر فارسی در ایران و سایر کشورها توجه نشان نداده‌اند، در حالی که مستشرقین از میانه قرن ۱۹ میلادی توجه جدی به موضوع چاپ و نشر فارسی در قاره خود و سایر کشورها و بالأخص ایران داشته و دارند.

بزرگترین ضعف برای پرداخت به این موضوع عدم توجه کتابخانه‌های ایران به شناسایی، فهرست‌نگاری و انتشار اطلاعات کتاب‌های فارسی منتشره در اروپا است. این در حالی است که می‌بایست همین موضوع را به صورت دقیق در کتابخانه‌های بزرگ و معتبر اروپایی نیز دنبال نمود. مگر نه اینکه مطابق بند یک از ماده سوم «قانون اساسنامه کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران» شناسایی و گردآوری این قبیل اطلاعات بر عهده کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران است؟!

فقدان فهرستی دقیق از کتاب‌هایی چاپ شده به زبان فارسی در اروپا که به نوعی مهد چاپ در جهان به شمار می‌رود از جمله ضعف‌های پژوهش‌های ایرانشناسی در این روزگار به شمار می‌رود.

آغاز چاپ به زبان و خط فارسی

مقدمه ورود صنعت چاپ به جهان فارسی انتشار و چاپ کتاب به زبان عربی است و دقیقاً بعد از ساخت فونت عربی و انتشار کتاب به این زبان است که آهسته آهسته توجه

۱. پیام نو، دوره ۲، ش ۵، فروردین ۱۳۲۵، صص ۲۲-۳۵.

۲. هنر و مردم، شماره ۴۹، آبان ۱۳۴۵، صص ۲۶-۳۳.

۳. جهان کتاب، ش ۳۸۰، ۳۷۹، آذر و دی ۱۳۹۹، صص ۴۰-۵۲.

چاپخانه داران اروپایی به انتشار کتاب به زبان فارسی جلب می‌گردد.^۱ اولین کتاب به زبان خط عربی در جهان با نام صلاة السواعي به سال ۱۵۱۴م در فانوی ایتالیا منتشر می‌گردد، کتابی شامل مجموعه‌ای از دعاهایی که در کلیسا خوانده می‌شود.^۲

بعد از انتشار این کتاب توجه چاپخانه داران به زبان عربی و بازار کشورهای عربی برای فروش کتاب جلب می‌گردد و کار تا بدانجا پیش می‌رود که کمتر از دو دهه بعد از انتشار این کتاب چاپخانه داران

تصویر ۴. تورات (ترجمه عربی، آرامی، عبری و فارسی)، قسطنطنیه، ۱۵۴۶م.

ایتالیایی دست به انتشار قرآن نیز می‌زنند و اولین چاپ قرآن در سال ۱۵۳۸م توسط پاگانینو و الکساندر پاگانینی^۳ در شهر ونیز چاپ می‌گردد.^۴

۱. جهت اطلاع بیشتر در این خصوص رجوع کنید به:

- ۱. «الطباعة العربية في أوروبا»، قاسم السامرائی، ندوة الطباعة العربية حتى انتهاء القرن التاسع عشر، مركز جمعة الماجد للثقافة والتراث، ، دبی، المجمع الثقافي، ۱۹۹۶، صص ۴۵-۱۰۸.
- ۲. تاریخ چاپ سنگی اصفهان، مجید جلیسه، تهران، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۰، ص ۳۰.
- 3. Paganino and Alessandro Paganini.
- ۴. تاریخ چاپ سنگی اصفهان، ۲۸.

۲۸
آینه پژوهش | ۲۱۰
سال ۳۵ شماره ۶
بهمن و اسفند ۱۴۰۳

تربیت نسخه‌ای از تورات را اولین کتاب چاپی فارسی در اروپا را می‌داند^۱. کتابی که به خط عبری و به چهار زبان عربی، آرامی، عبری و فارسی به سال ۹۵۳ق/۱۵۴۶م در قسطنطنیه و توسط چاپخانه‌ی العازار^۲ پسر ژرسون سونچینو^۳ چاپ و منتشر می‌گردد. در حقیقت می‌بایست این کتاب را اولین متن فارسیهود^۴ چاپ شده در جهان نامید. مشخصات کتابشناسی این کتاب به‌قرار زیر است:

Pentateuchus, Hebraice, chaldaice, persice, arabice, cum commentario, Konstanz, Eliezer ben Gershom Soncino, 1546.^۵

یعقوب بن یوسف طاووس این ترجمه را برای استفاده‌ی یهودیان ساکن ایران نگاشته بود^۶. او از جمله یهودیان دانشمندی است که در فرهنگستان یهودی استانبول مشغول به تدریس بود. فرهنگستانی که موسی هامون (۱۴۹۰-۱۵۷۶م) پزشک سلطان سلیمان عثمانی تأسیس کرده بود^۷.

اما در خصوص معرفی اولین کتابی که به زبان و خط فارسی در اروپا چاپ و منتشر شده است، باز این تربیت است که به‌عنوان اولین پژوهشگر به این موضوع ورود کرده و کتاب سیره‌ی حضرت مسیح یا همان داستان مسیح که به سال ۱۶۳۹ در لیدن چاپ و منتشر شده است را به‌عنوان اولین کتاب چاپی فارسی در اروپا معرفی می‌کند^۸. سعید نفیسی نیز به‌تبعیت از تربیت کتاب سیرت مسیح^۹ و بعد او افشار هم از همین کتاب به‌عنوان

۱. تاریخ تأسیس مطبعه - مطبوعات پارسی (۱)، ۳۷۱.

2. Eliezer Soncino..

3. Gershom Soncino.

4. Judeo-Persian.

5. The history of the propagation of Christianity among the Heathen, William Brown, (Edinburgh, 1823), vol. 1, 672; The Bible of every land Samuel Bagster, (London, 1848), 67

6. 14 William Brown, The history of the propagation of Christianity among the Heathen (Edinburgh, 1823), vol. 1, 672; Samuel Bagster, The Bible of every land (London, 1848), 67.

۷. ۱۵ والتر ژ. فیشر، "ترجمه‌های فارسی تورات و انجیل"، ترجمه احمد آرام، راهنمای کتاب، شماره ۵) اسفند ۱۳۳۸، ۶۷۵.

۸. تاریخ تأسیس مطبعه - مطبوعات پارسی (۱)، ۳۷۱.

۹. صنعت چاپ مصور در ایران، ۲۲؛ نخستین چاپ‌های مصور در ایران، راهنمای کتاب، ش ۳، پاییز ۱۳۳۷، ص ۲۳۲.

قدیمی‌ترین کتاب به زبان فارسی در جهان نام می‌برد، با این تفاوت که کتاب داستان سن پی را هم منضم می‌کند^۱.

قابل ذکر است که کتاب‌های داستان مسیح، داستان سن پی و عنصرهای زبان فارسی هر سه کتاب‌هایی هستند که توسط انتشارات الزویر در سال ۱۶۳۹م در لیدن چاپ و انتشار یافته‌اند. در بسیاری از کتابخانه‌ها و کلکسیون‌ها هر سه کتاب در یک مجلد صحافی شده‌اند ازین رو برخی هر سه را یک کتاب پنداشته و یا برخی فهرست‌نگاران از سرب‌بی دقتی تنها کتاب اول یعنی داستان مسیح را شناسایی و معرفی نموده‌اند.

اما به نظر می‌رسد که توجه به زبان و خط فارسی و انتشار کتاب‌های فارسی خیلی پیش‌تر از انتشار کتاب داستان مسیح انجام پذیرفته است. چنانچه در اوایل ذی‌حجه سال ۹۹۶ قمری، برابر با اکتبر سال ۱۵۸۸م، سلطان مراد سوم، حکمی صادر می‌کند که طی آن به دو تاجر ایتالیایی، برانتون^۲ و اراتسیو باندینی^۳، اجازه داده می‌شود تا در ممالک عثمانی به تجارت کتاب‌های چاپی بپردازند. این دو تاجر که پیش از این برای تجارت کتاب به ممالک عثمانی آمده بودند، کتاب‌ها و اموالشان غصب می‌شود و طی شکایت این دو به سلطان مراد سوم است که این حکم برای آن‌ها صادر می‌شود. گذشته از داستان‌هایی که درباره چرایی صدور این حکم نگاشته شده است^۴، دو نکته خیلی مهم در این حکم به چشم می‌خورد؛ اول آنکه در این حکم، تصریح شده است که این دو تاجر، می‌توانند برخی کالاها و کتاب‌های معتبر عربی و فارسی و ترکی را در ممالک عثمانی در معرض فروش بگذارند و این خود گواهی بر این مدعاست که خیلی سال‌ها پیش از کتاب داستان مسیح در کشورهای اروپایی، خاصه ایتالیا، آثاری به زبان فارسی چاپ و انتشار یافته و در معرض فروش نیز گذاشته شده است؛ و نکته دوم، سختی و مشکلات و صدمات مقاوم‌هایی است که مردم ممالک اسلامی در برخورد با چنین پدیده‌های نوظهور از خود نشان می‌دادند. این دو تاجر ایتالیایی، حکم دریافتی از سلطان مراد سوم را در انتهای کتاب تحریر اصول الأقلیدس منتشره به سال ۱۵۹۴م که در

۳۰

آینه پژوهش | ۲۱۰
سال ۳۵ | شماره ۶
بهار و اسفند ۱۴۰۳

۱. کتاب‌های چاپ قدیم در ایران و چاپ کتاب‌های فارسی در جهان، هنر و مردم، ش ۴۹، آبان ۱۳۴۵، ص ۳۳.

2. Branton

3. Orazio Bandini

۴. در این باره رجوع کنید به کتاب ابراهیم متفرقه، سرگذشت نخستین چاپخانه عثمانی: ۱۲۷-۱۳۰.

تصویر ۵. آرم چاپخانه کنگره ترویج ایمان (روم)

چاپخانه مدیچی رم به چاپ رسیده، منتشر می‌کنند.^۱

همچنین شواهد و مدارک قابل توجهی در خصوص تلاش‌های چاپخانه شرقی مدیچی برای تهیه حروف فارسی در اواخر قرن شانزدهم میلادی وجود دارد و البته نمونه‌های چاپی از اشعار فارسی امیرشاهی

سبزواری از شاعران فارسی‌گوی قرن هشتم و نهم هجری، که می‌توان آنرا قدیمی‌ترین نمونه موجود چاپ فارسی با حروف سربی نستعلیق دانست.^۲

با توجه به انتشار اولین کتاب به زبان و خط عربی در سال ۱۵۱۴م و انتشار کتاب‌های متعددی به این زبان و خط در قرن شانزدهم میلادی و از طرف دیگر با توجه به حکم سلطان مراد سوم برای تاجران ایتالیایی و تصریح به اجازه فروش کتاب‌های چاپی به زبان فارسی و همچنین تلاش‌هایی که برای تهیه حروف فارسی در چاپخانه مدیچی در اواخر قرن شانزدهم میلادی صورت گرفته است، احتمال وجود نسخه یا نسخه‌هایی از کتاب‌های چاپی فارسی در این قرن بسیار زیاد است.

اما به نظر می‌رسد که در قرن هفدهم میلادی اولین بار این کنگره ترویج ایمان^۳ است که اقدام به چاپ و انتشار متونی به زبان فارسی می‌زند. این مجمع که پیشتر در سال ۱۶۱۴م و پس از مرگ جیووانی باتیستا ریموندی^۴ دارای‌های چاپخانه مدیچی را صاحب گشته است، از این امکانات برای چاپ آثاری به زبان‌های شرقی بهره می‌برد.^۵ در اولین گام برای آشنایی مبلغان مسیحی با زبان و خط عربی این چاپخانه اقدام به چاپ تک برگ حروف

۱. تاریخ چاپ سنگی اصفهان، ۳۴.

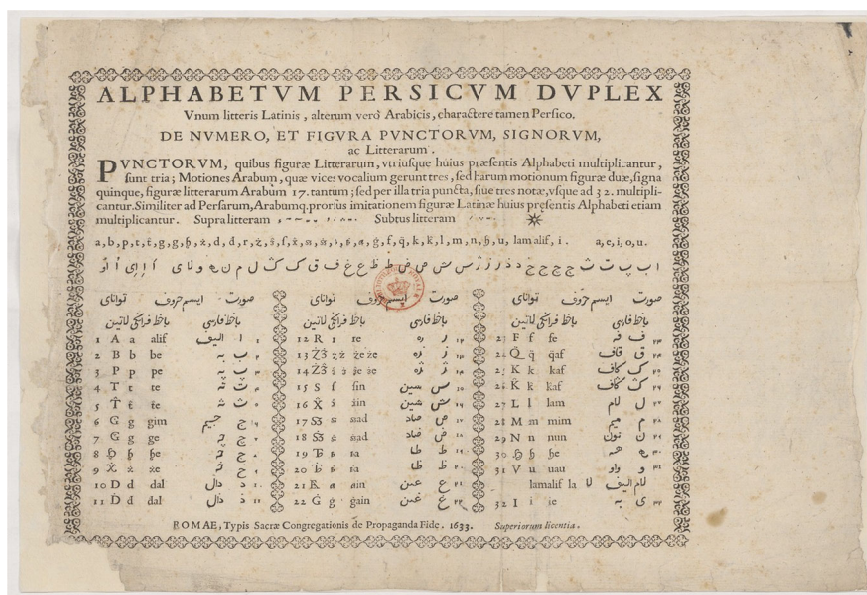
۲. سرآغاز چاپ و حروف‌ریزی فارسی در اروپا، ۴۱ و ۴۲.

3. Congregazione di Propaganda Fide.

4. Giovanni Battista Raimondi.

۵. سرآغاز چاپ و حروف‌ریزی فارسی در اروپا، ۴۴.

الفبای فارسی به خط نستعلیق و به زبان و خط فارسی و لاتین و آوانگاری لاتین می‌نماید (تصویر شماره ۶) در پائین این تک‌برگ چاپخانه و تاریخ انتشار آن یعنی سال ۱۶۳۳ م کاملاً مشخص است. این در حالی است که ایزدپناه اولین کتاب چاپی فارسی در اروپا را کتاب الفبای فارسی می‌داند^۱، جزوه کوچک و مختصری در هفت صفحه که هیچ نشانی از ناشر و تاریخ نشر بر روی آن دیده نمی‌شود (تصویر شماره ۷). ایزدپناه در مقاله خود بیان می‌کند که جیووانی کریستوفانو آمادوزی^۲ (۱۷۴۰-۱۷۹۲ م) در مقدمه چاپ دوم این کتاب که در سال ۱۷۸۳ م در رم منتشر شده است، چاپ نخست این کتاب را ۱۶۳۳ م می‌داند^۳. در حالی که در برخی منابع کتابشناسی منتشره در قرن ۱۷ میلادی تاریخ انتشار این کتاب سال ۱۶۳۸ م ذکر شده است^۴.

Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France

تصویر ۶. حروف الفبای فارسی، چاپخانه گنگره ترویج ایمان، روم، ۱۶۳۳ م. (کتابخانه ملی فرانسه ش FRBNF33238959)

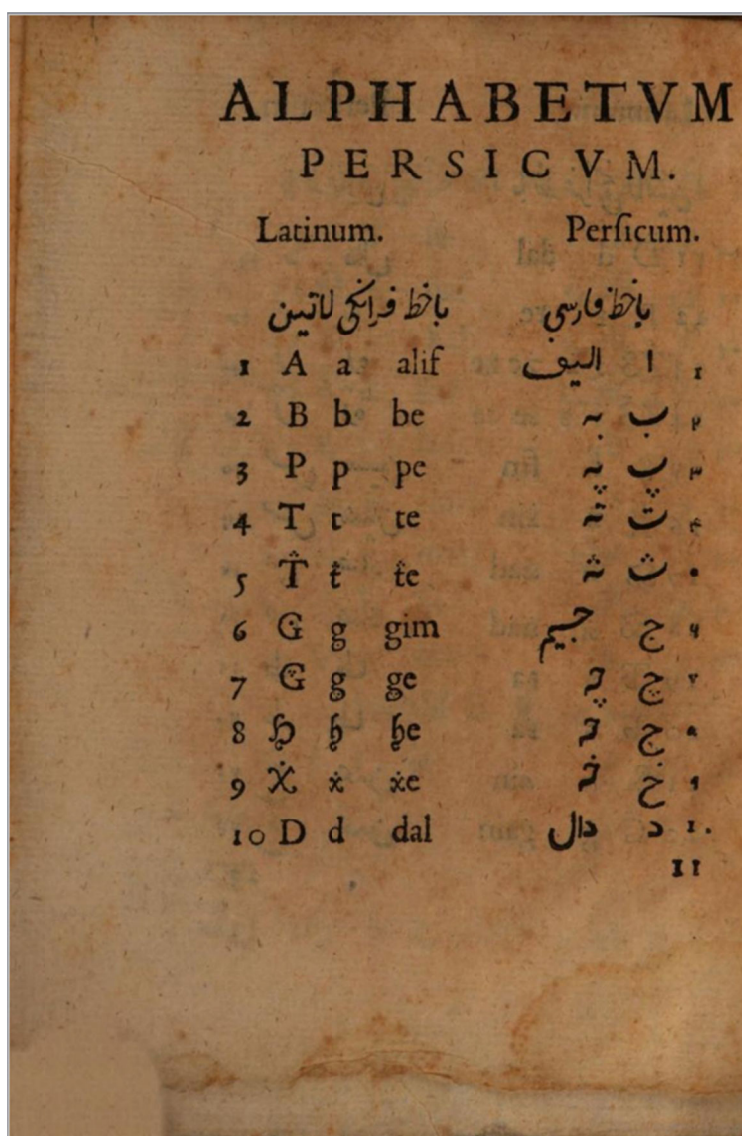
۱. همان

2. Giovanni Cristofano Amduzzi.

۳. همان، ۴۵.

4. Bibliotheca Realis Medica, Omnium Materialum, Rerum, et Titulorum, in Universa Medica Occurrentium, Martin Lipen .Frankfurt, Johannis Friderici, prelo Johannis Nicolai Hummii, Francofurti ad Moenum, 1682, p 32 .

به هر روی موضوع چاپ به زبان و خط فارسی در اروپا دارای مجهولات فراوان و نیازمند بررسی‌های عمیق‌تری است که این مهم در وهله اول با شناسایی آثار چاپ شده، اسناد و مدارک آرشیوی در کتابخانه‌های اروپایی ممکن می‌گردد و شکی نیست که فهرست‌های کتاب‌های منتشره یکی از مهمترین منابع در این موضوع است.

تصویر ۷. الفبای فارسی، [رم، چاپخانه کنگره ترویج ایمان، ۱۶۳۸] (کتابخانه ایالتی باواریا 576 Rar).

فهرست کتاب‌های چاپی فارسی در اروپا بر اساس بانک اطلاعاتی USTC

فهرست حاضر برگرفته از بانک اطلاعاتی پروژه USTC است. در این فهرست ضمن ترجمه اطلاعات عنوان کتاب به زبان انگلیسی درج گردیده است و همچنین موضوعات کتاب بازنگری شده است. از آنجا که برخی از کتاب‌ها دارای نسخه‌های متعددی (بعضاً تا یکصد نسخه) در کتابخانه‌های دنیا بوده‌اند، برای صرفه‌جویی از ذکر نام کتابخانه‌ها معذور گشتیم. که البته خوانندگان می‌توانند با ورود به وب سایت این پروژه و جستجوی شماره هر رکورد (UTSC NO) به این اطلاعات دسترسی پیدا کنند.

(۱)

حروف الفبای فارسی

Alphabeticum Persicum duplex, unum litteris Latinis, alterum vero Arabicis, caractere tamen Persico

نویسنده: ناشناخته

روم، چاپخانه جماعت مقدس برای تبلیغ ایمان، [۱] گ، ۱۶۳۳ م.

موضوعات: آموزش زبان فارسی

زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No.: 4044368

(۲)

الفبای فارسی

Alphabetum Persicum

نویسنده: ناشناخته

[روم]: [۴] برگ، [۱۶۳۸]

زبان: لاتین، فارسی

موضوعات: آموزش زبان فارسی

USTC No. 4044366 & 4044367

(۳)

داستان مسیح

Historia Christi Persice conscripta

نویسنده: خاویر، خرنیمو (۱۵۴۵-۱۶۱۷م)
مترجم (لاتین): دیو، لودوایک (۱۵۹۰-۱۶۴۲م)
مترجم (فارسی): لاهوری، عبدالستار بن ابوالقاسم
مترجم (فارسی): طاووسی، یعقوب بن یوسف
لیدن، چاپخانه الزویر، ۴+۶۳۶+۱۲، ۱۶۳۹م.
موضوعات: دین
زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No.: 1027952 & 1011873

(۴)

داستان سن پیر اما آلوده

نویسنده: خاویر، خرنیمو (۱۵۴۵-۱۶۱۷م)
نویسنده (همکار): دیو، لودوایک (۱۵۹۰-۱۶۴۲م)
مترجم (فارسی): لاهوری، عبدالستار بن ابوالقاسم
لیدن، چاپخانه الزویر، [۴]+۱۴۴، ۱۶۳۹م.
موضوعات: دین
زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No.: 1011873

(۵)

عنصرهای زبان فارسی

Rudimenta linguæ Persicæ

نویسنده (لاتین): دیو، لودوایک (۱۵۹۰-۱۶۴۲م)
مترجم (فارسی): طاووسی، یعقوب بن یوسف
لیدن، چاپخانه الزویر، [۸]+۹۵ص، ۱۶۳۹م.
موضوعات: آموزش زبان فارسی

زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No.: 1011890

(۶)

متنی ناشناخته درباره نجوم به عربی و فارسی

Anonymus Persa de Siglis Arabum & Persarum astronomicis

ناشناخته

لندن: ژاکوب فلشر، [۲+، ۱۶، ۱۶۴۸ م.

همراه با کتاب عناصر زبان فارسی

موضوعات: نجوم

زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No: 3046638 & 3046639

(۷)

عناصر زبان فارسی

Elementa linguæ Persicæ

نویسنده: گریفز، جون (۱۶۵۲-۱۶۰۲)

لندن: ژاکوب فلشر، [۴+، ۹۲ ص، ۱۶۴۹.

همراه با کتاب متن ناشناخته درباره نجوم به زبان فارسی و عربی

موضوعات: آموزش زبان فارسی

زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No: 3046638 & 3046639

(۸)

گلستان سیاسی یا تماشاخانه پرجاذبه انسانی

Rosarium politicum, sive Amoenum sortis humanæ theatrum

نویسنده: سعدی، مصلح بن عبدالله (؟-۱۶۹۱ ق)

مترجم: گنتیوس، گئورگ

آمستردام، چاپخانه جان بلاف، [۲۰+، ۵۳۱ ص، ۱۶۵۱ م.

۳۶

آینه پژوهش | ۲۱۰

سال ۳۵ | شماره ۶

بهمن و اسفند ۱۴۰۳

موضوعات: ادبیات فارسی - قرن ۷ هجری قمری
زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No.: 1821582 & 1560942 & 1561106

(۹)

دستور زبان فارسی

Grammatica linguae Persicae

نویسنده: عیسی، ایگناتیوس (۱۵۹۶-۱۶۶۷م)
رُم، چاپخانه جماعت مقدس برای تبلیغ ایمان، [۲]+۶۰+[۲]ص، ۱۶۶۱م.
موضوعات: کتابهای آموزشی
زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No.: 1713500

(۱۰)

کلید زبان‌های عربی، فارسی و ترکی یا واژگان مختصری از واژه‌های عربی غصب شده
توسط پارسیان

Clavis linguae Arabicæ, Persicæ & Turcicæ: sive Breve lexicon dictionum Arabicarum
nunc primùm in Latinum versum

نویسنده: پتریوس، تئودور (۱۶۳۰-۱۶۷۲م)
لیدن، مؤلف، ۱۶۶۳م.
موضوعات: واژه‌نامه‌ها
زبان‌ها: عربی، لاتین، فارسی، ترکی

USTC No. 1800142

(۱۱)

اظهاراتی در مورد اصول اساسی، مواجهاات نزدیک و دور و تفاوت‌های مختلف زبانی
درباره ترکی، عربی و فارسی به طور عام و خاص و همچنین تأثیر زبان عربی در فارسی و
هردوی این زبانها در زبان ترکی

Divino favente numine Assertiones de principiis substantialibus, accidentalibus proximis & remotis, diversisque differentiis linguarum: de Turcica, Arabica & Persica in communi & particulari; de influxu Arabicæ in Persicam, utriusque in Turcicam, deque eo

نویسنده: پودستا، ژوآنس باتیست
وین، چاپخانه جان بابتیست هاگ، [۸] + ۷۸ ص، ۱۶۶۹.
موضوعات: زبان و زبانشناسی
زبان‌ها: عربی، لاتین، فارسی، ترکی

USTC No.: 1924785.

(۱۲)

خطبه تشییع جنازه مسیحی = گفتار اندر مردن زن نیک محضر و نیکو ترتیب را

Christliche Leichpredigt, von gläubiger Seele irdischem und himmlischem Hauss

نویسنده: گریر، لوکاس (۱۶۲۵-۱۶۷۵ م)
[باسل]، چاپخانه ژاکوب برتسه، [۱۶۷۱ م]
موضوعات: مراسم تشییع جنازه
زبان‌ها: آلمانی، لاتین، فارسی

USTC No.: 6143515

(۱۳)

پادزهر

Antidotum

نویسنده: منینسکی، فرانسیس (۱۶۲۳-۱۶۹۸ م)
[وین]، [بی‌جا]، ۱۶۷۴ م.
موضوعات: نقد و بررسی
زبان‌ها: لاتین، عربی، فارسی

USTC No.: 2654706

(۱۴)

دیوان حافظ

Divini poetæ Hâphiz canticum primum, Persicè ac Latinè

نویسنده: شمس‌الدین محمد حافظ شیرازی
[آکسفورد]: [ناشناخته]، ۱۶۷۵ م.
زبان‌ها: فارسی، لاتین

USTC No.: 3093843

(۱۵)

زبان‌های شرقی

Linguarum Orientalium

نویسنده: منینسکی، فرانسیس (۱۶۲۳-۱۶۹۸ م)
وین: [۲۰]+۲۱۶، ۱۶۷۷ م.
موضوعات: دستور زبان فارسی
زبان‌ها: لاتین، عربی، فارسی

USTC No.: 2585385

(۱۶)

مطالعه زبان‌های شرقی عربی، فارسی و ترکی

Dissertatio Academica, Continens specimen triennalis profectus in linguis orientalibus,
Arabica nempe, Persica & Turcica

نویسنده: پودستا، ژوانس باتیست
وین: وویگت، [۴]+۱۴۷، ۱۶۷۷.
موضوعات: زبان و زبانشناسی
زبان‌ها: فارسی، عربی، لاتین

USTC No.: 2668770

(۱۷)

اصطلاح‌نامه زبان‌های شرقی

Thesaurus Linguarum Orientalium

نویسنده: منینسکی، فرانسیس (۱۶۲۳-۱۶۹۸م)
وین: [۸]+۲۱۶+[۲]، ۱۶۸۰.
موضوعات: دستور زبان ترکی؛ دستور زبان فارسی
زبان‌ها: لاتین، عربی، فارسی، ترکی

USTC No.: 2552052 & 2661245

(۱۸)

دوره دستورهای زبان‌های شرقی (عربی، فارسی و ترکی)

Cursus Grammaticalis Linguarum Orientalium: Arabicae Scilicet, Persicae Et Turcicae

نویسنده: پودستا، ژوآنس باتیست
وین، لئوپولد وویگت، [۳۸]+۷۹۷+[۴]، [۱۶۸۶م]
موضوعات: دستور زبان ترکی؛ دستور زبان عربی؛ دستور زبان فارسی
زبان‌ها: عربی، فارسی، ترکی، لاتین

USTC No.: 2656217

(۱۹)

دستور زبان‌های شرقی

Cursus grammaticalis linguarum orientalium, scilicet arabicae, persicae et turcicae

نویسنده: پودستا، ژوآنس باتیست
وین: لئوپولد وویگت، [۳۸]+۷۹۷+[۵]، ۱۶۸۷م.
موضوع: دستور زبان عربی
زبان‌ها: لاتین، عربی

USTC No.: 1925136

(۲۰)

لغت فرنگ و پارس

Gazophilacium linguarum linguae Persarum

نویسنده: ایسوع، آنجل
آمستردام: چاپخانه جانسونیو واسبرگیانا، ۱۶۸۴م.

موضوع: واژه‌نامه‌ها
زبان‌ها: لاتین، فارسی

USTC No. 1564229

(۲۱)

مبانی دستور زبان فارسی برای استفاده حوزه علمی پادوا

Rudimenta grammaticae persicae ad usum seminarii Patavini

نام دیگر: عنصرهای زبان فارسی

نویسنده: طاووس، یعقوب بن یوسف

مترجم (لاتین): دیو، لودوایک (۱۵۹۰-۱۶۴۲م)

[پادوا: ۷۰ ص، ۱۶۹۰م.]

موضوع: کتب آموزشی

زبان: لاتین، فارسی

۴۱

آینده پژوهش | ۲۱۰

سال ۳۵ | شماره ۶

بهمن و اسفند ۱۴۰۳

USTC No.: 1733997

(۲۲)

دوره دستورهای زبان‌های شرقی (عربی، فارسی و ترکی)

Cursus grammaticalis linguarum orientalium, scilicet arabicae, persicae et turcicae

نویسنده: پودستا، ژوانس باتیست

وین: لئوپولد وویگت، [۱۸۸]+۷۸۷+۴] ص، ۱۶۹۱م.

موضوعات: دستور زبان ترکی؛ دستور زبان عربی؛ دستور زبان فارسی

زبان‌ها: عربی، فارسی، ترکی، لاتین

USTC No.: 2669833

(۲۳)

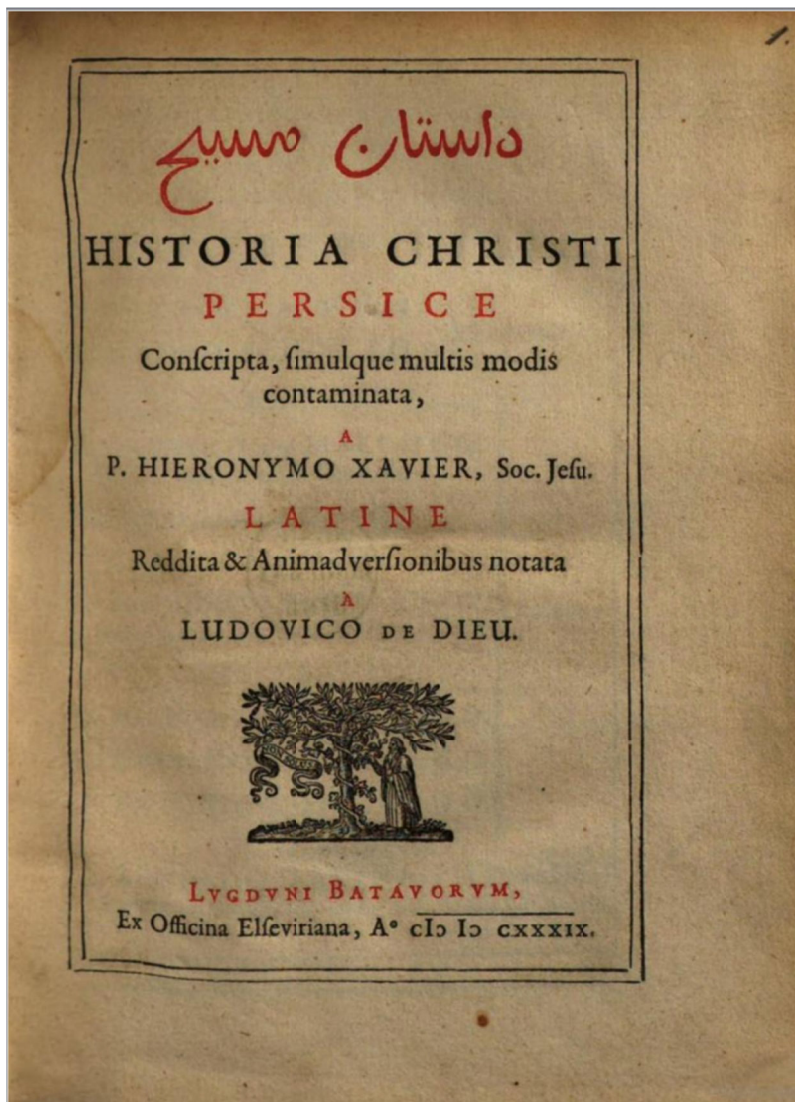
واژگان آلمانی ترکی، عربی، فارسی

Vocabularium germanico - turcico - arabico persicum

نویسنده: اسپارنفیلیت، یوهان گابریل (۱۶۵۵-۱۷۲۷م)

سوئد، ۱۲ ص، [۱۶۹۴م].
موضوعات: واژه‌نامه‌ها
زبان‌ها: عربی، آلمانی، ترکی، فارسی

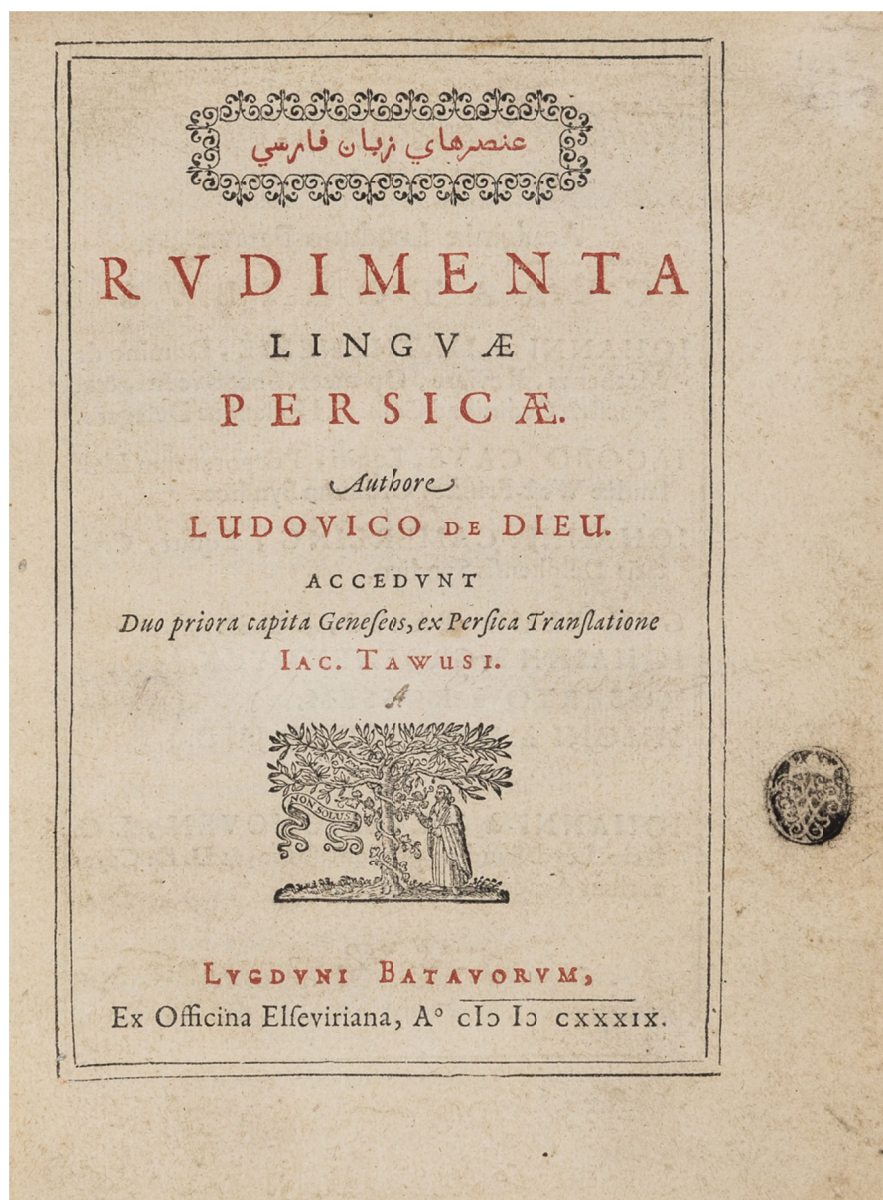
USTC No.: 263345

۴۲

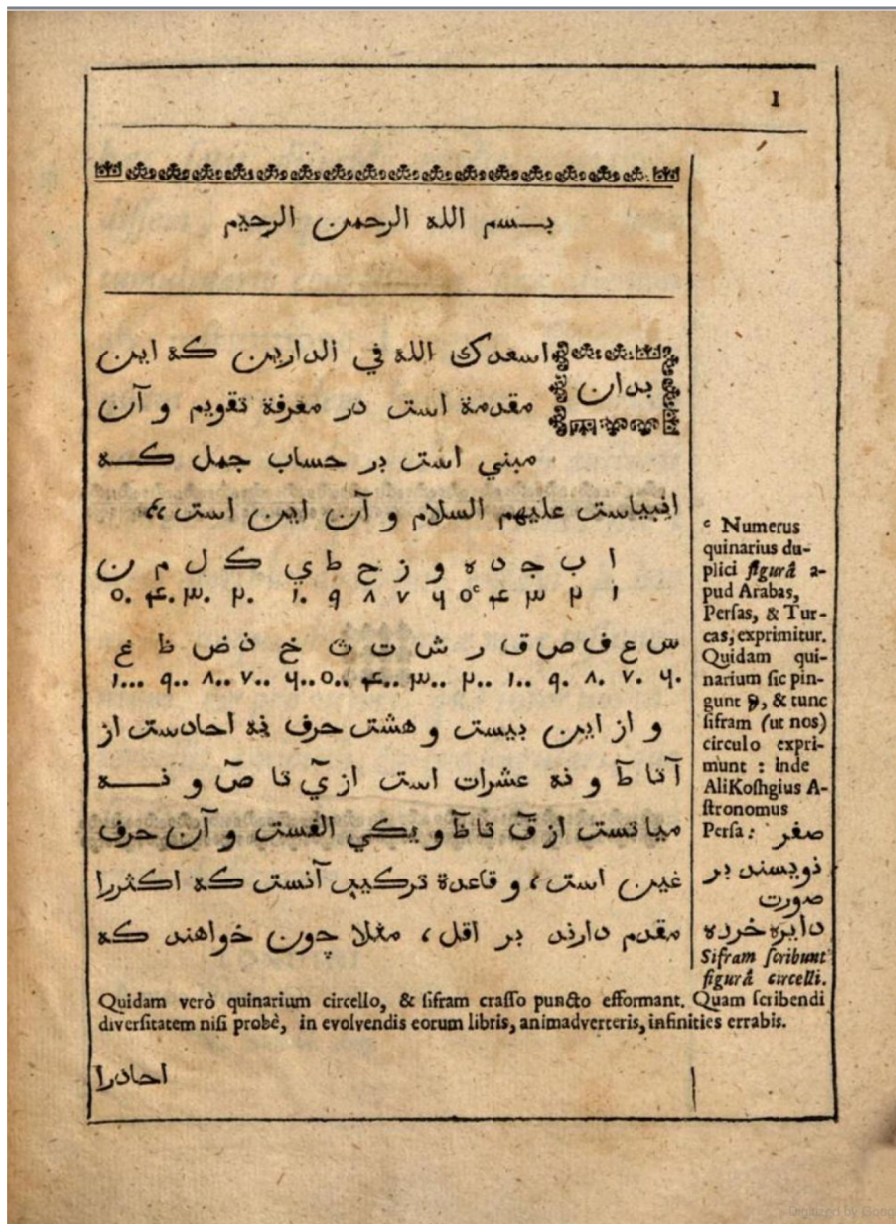
آینه پژوهش | ۲۱۰
سال ۳۵ | شماره ۶
بهار و اسفند ۱۴۰۳

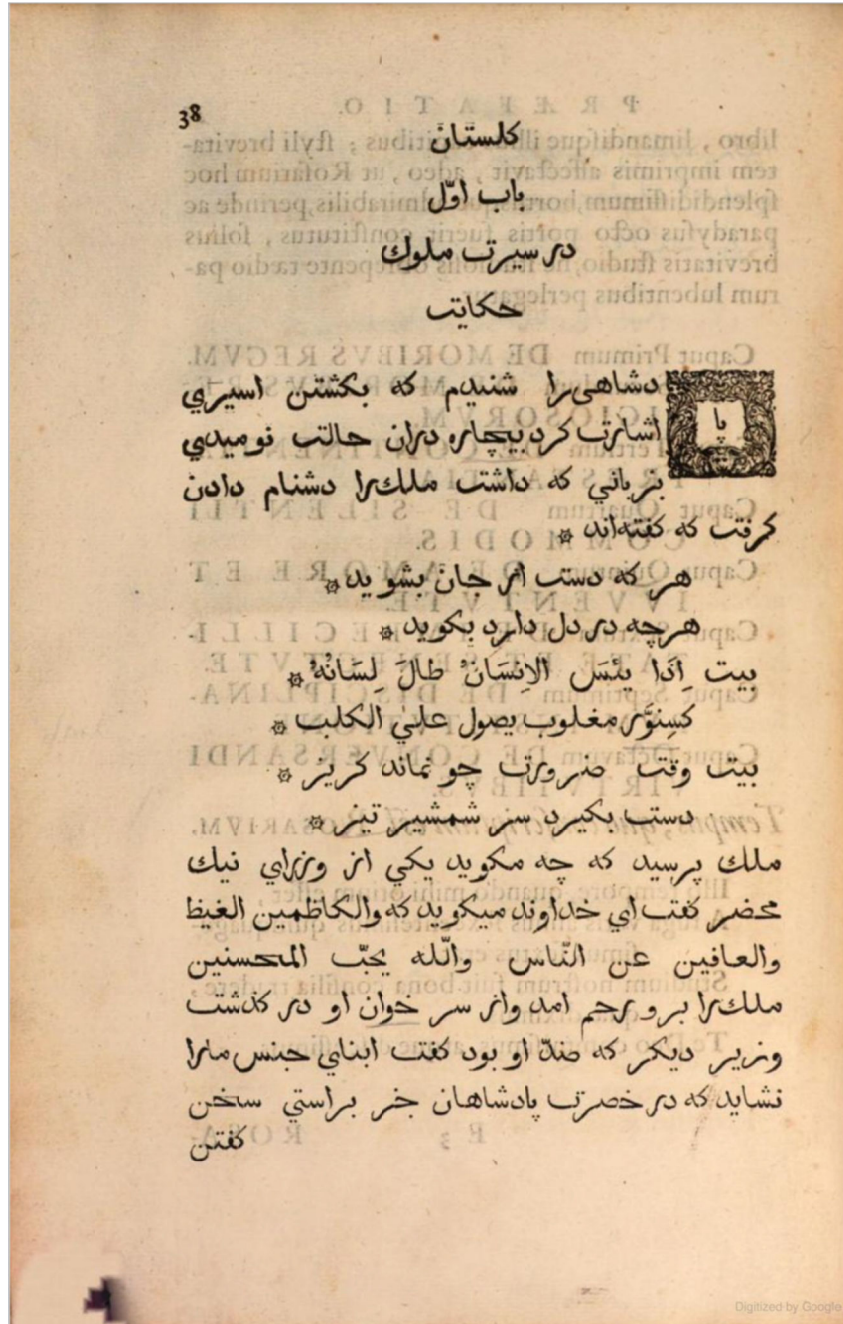
تصویر ۸. داستان مسیح، لیون، ۱۶۳۹م

۴۳

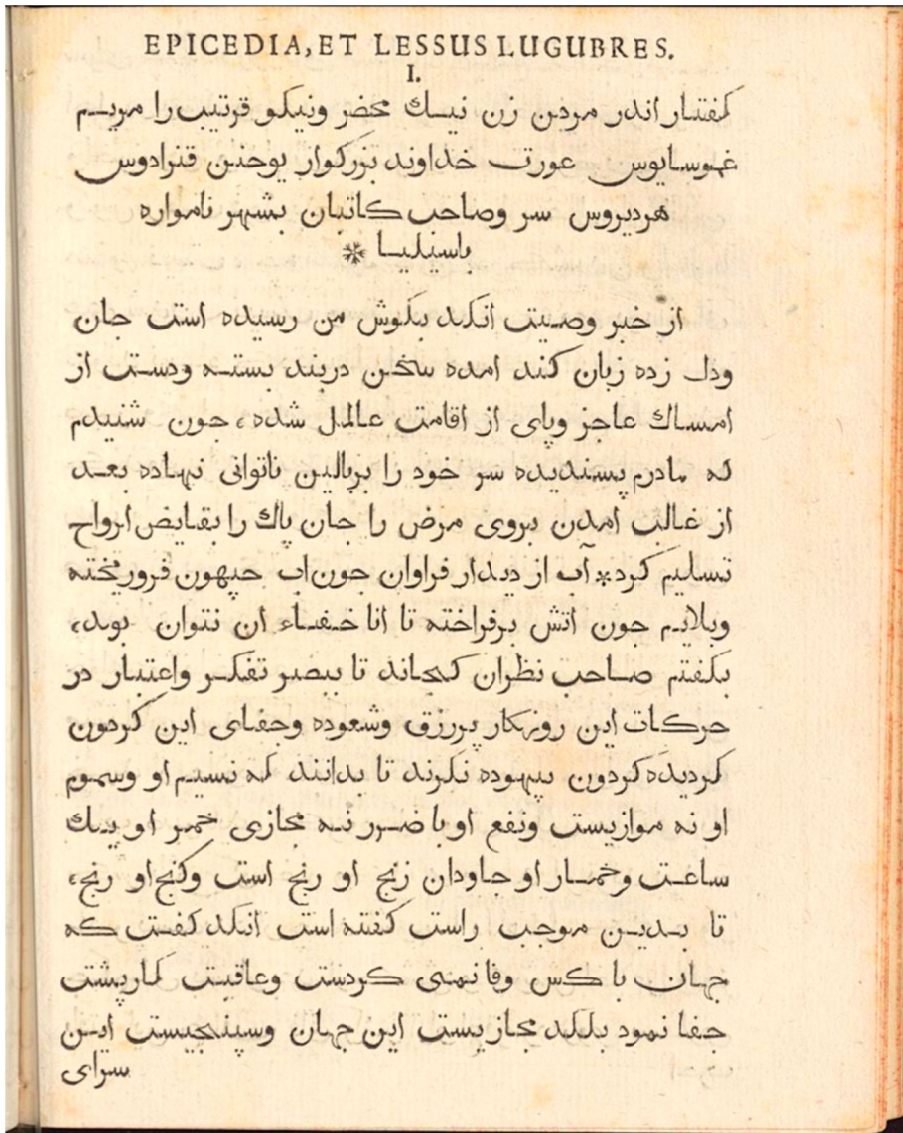
آینه پژوهش | ۲۱۰
سال ۳۵ | شماره ۶
بهمن و اسفند ۱۴۰۳

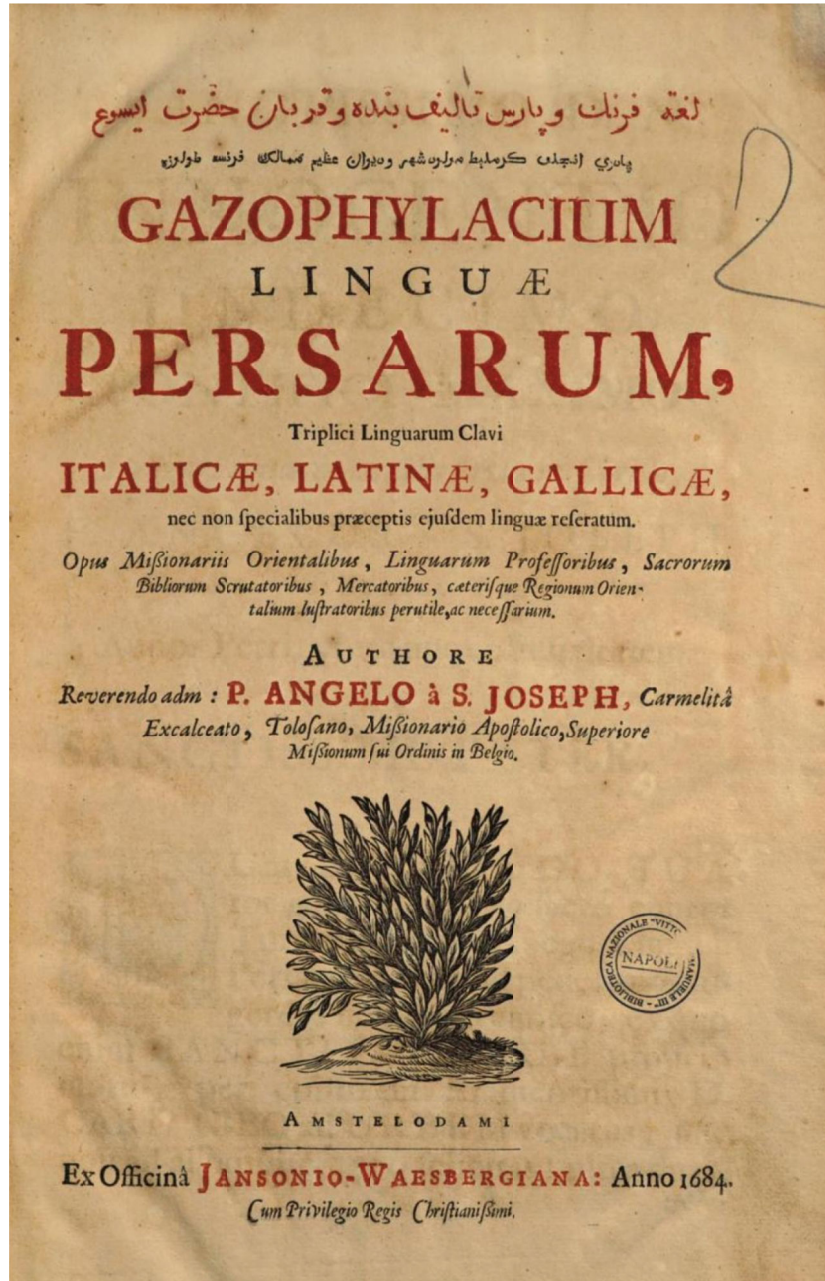

۴۵

آینه پژوهش | ۲۱۰
سال ۳۵ | شماره ۶
بهمن و اسفند ۱۴۰۳

۴۷

آینه پژوهش | ۲۱۰
سال ۳۵ | شماره ۶
بهمن و اسفند ۱۴۰۳

۴۸

آینه پژوهش | ۲۱۰

سال ۳۵ | شماره ۶

بهمن و اسفند ۱۴۰۳